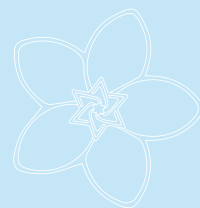

WŁĄCZAMY

PAMIĘĆ

- dostępny szlak dziedzictwa żydowskiego

SCENARIUSZE LEKCJI

Konrad Czarnowski | Małgorzata Sokół

Białystok 2024

BIAŁOSTOCCY ŻYDZI - HISTORIA I MIEJSCA- PRZESZŁOŚĆ I PAMIĘĆ.

Cel lekcji:

zapoznanie z najważniejszymi wydarzeniami z historii ludności żydowskiej w Białymstoku do wybuchu II wojny światowej; refleksja nad pamięcią o mieszkańcach, którzy kiedyś byli związani z naszym miastem;

Odniesienie do podstawy programowej z historii:

XLIII. Społeczeństwo i gospodarka II Rzeczypospolitej. Uczeń: 2) charakteryzuje strukturę społeczeństwa II Rzeczypospolitej, uwzględniając jego wielonarodowy, wielokulturowy i wieloreligijny charakter; XLIII. Społeczeństwo i gospodarka II Rzeczypospolitej. Uczeń: 2) analizuje stosunki narodowościowe i religijne na obszarze II Rzeczypospolitej;

Poziom:

szkoła średnia

Liczba godzin lekcyjnych:

1 lub 2 (zajęcia w szkole)

Przebieg zajęć:

1. Nauczyciel umieszcza duży arkusz papieru np. na tablicy lub stojaku i rozdaje uczniom mazaki. Następnie prosi, aby uczniowie na tej kartce napisali wszystkie skojarzenia związane z ludnością żydowską w Białymstoku (mogą to być miejsca, zabytki, osoby czy inne skojarzenia dotyczące np. religii, kuchni itd.).
Po krótkiej pracy uczniów (maksymalnie 10 minut), nauczyciel pozostawia ten arkusz w widocznym miejscu, ale w tej chwili bez komentarza.

2. Następnie nauczyciel dzieli klasę na 5 grup i każdej grupie przydziela inne pytania, na które będą odpowiadać na podstawie filmu edukacyjnego dotyczącego Białegostoku w reżyserii Łukasza Kamila Kamińskiego z Muzeum POLIN: <https://www.youtube.com/watch?v=mOn9WFOpc90>

Uczniowie wraz z nauczycielem oglądają tylko I część filmu, czyli okres do wybuchu II wojny światowej (11,21 minuty).

I grupa: Kiedy Żydzi przybyli do Białegostoku, gdzie mieszkali i ilu ich było? Jak zmieniła się ta liczba ludności? Czy był to duży odsetek mieszkańców?

II grupa: Czy zajmowała się ludność żydowska w Białymstoku? Czy można zaobserwować zmiany w zajęciach tej ludności? Jak wyglądała praca w fabrykach i kto głównie pracował w fabrykach w Białymstoku?

III grupa: Jakie prawa i obowiązki mieli Żydzi w Białymstoku? Czym była Haskala?

IV grupa: Jak zmieniała się sytuacja Żydów w Białymstoku po rozbiorach, a szczególnie po 1807 r.? Co zmieniło się w relacjach między ludnością polską a żydowską po I wojnie światowej?

V grupa: Co to jest asymilacja? Kim był Ludwik Zamenhof i z czego zasłynął? Czy Żydzi angażowali się w politykę i w jakim okresie?

3. Po obejrzeniu filmu nauczyciel wraz z uczniami sprawdza odpowiedzi i ewentualnie uzupełnia wypowiedzi uczniów.

Odpowiedzi:

I grupa: Żydzi przybyli do Białegostoku w połowie XVII w., mieszkali początkowo w dzielnicy Szulhof. Pod koniec XVIII wieku było 1800 Żydów w Białymstoku, czyli 45% mieszkańców miasta. Po 1807 r. Żydzi zaczęli osiedlać się w innych dzielnicach poza Szulhof (Piaski i Chanajki). Białystok w XIX wieku należał do tzw. Strefy Osiedlenia, którą stworzyły władze carskie i gdzie przybywało wielu Żydów. Stąd pod koniec XIX wieku w Białymstoku mieszkało 42 tys. Żydów, co stanowiło 63% mieszkańców miasta. W 1913 r. w Białymstoku mieszkało 61 tys. Żydów, co stanowiło około 70% mieszkańców miasta.

Po I wojnie światowej wielu Żydów wyemigrowało do obu Ameryk i Palestyny (spowodowane to było kryzysem ekonomicznym).

Po I wojnie światowej w mieście mieszkało około 40 tys. Żydów, co stanowiło 51% mieszkańców miasta.

II grupa: Żydzi zajmowali się handlem, byli krawcami, piekarzami, karczmarzami, rzeźnikami, browarnikami (czyli zajmowali się różnorodnym rzemiosłem) oraz byli właścicielami i pracownikami fabryk, głównie przemysłu włókienniczego, ale też spożywczego, drzewnego czy metalurgicznego w XIX wieku. Praca w fabrykach była bardzo ciężka i panowały złe warunki pracy. Nawet za wydawałoby się drobne przewinienia groziły surowe kary. Pracowały tam także kobiety żydowskie.

III grupa: Żydzi po przybyciu do Białegostoku mieli domy, sklepy czy synagogę. Żydzi byli pełnoprawnymi mieszkańcami Białegostoku, mogli np. mieszkać i handlować w granicach miasta. Mieli też podobne obowiązki jak ludność polska, tzn. płacili podatki, zajmowali się ochroną miasta, czyli brali udział w nocnych patrolach strzegących miasta. Żydzi natomiast nie sprawowali urzędów publicznych.

Haskala to żydowskie oświecenie. Chodziło o integrację ludności żydowskiej z nieżydowskimi mieszkańcami, asymilację i dostęp do świeckiej edukacji. Haskala spowodowała też powstanie odłamów reformowanych judaizmu unowocześniających obyczaje i prawo religijne.

IV grupa: Białystok po rozbiorach najpierw znalazł się w zaborze pruskim, a po 1807 r. w zaborze rosyjskim. Władze rosyjskie starały się integrować ludność żydowską z pozostałymi mieszkańcami. Władze zmieniały sposoby ich dotychczasowego zarobku, język czy stroje.

W latach 1905-1906 doszło do dwóch pogromów ludności żydowskiej.

W latach 30-tych XX wieku wzrósł antysemityzm i pogorszyły się relacje polsko-żydowskie.

II WOJNA ŚWIATOWA- POCZĄTEK ZAGŁADY BIAŁOSTOCKICH ŻYDÓW.

Cel lekcji:

poznanie historii związanej z początkiem Zagłady ludności żydowskiej na terenie Białegostoku; omówienie zniszczenia Wielkiej Synagogi i zamordowania Żydów; poznanie miejsca po Wielkiej Synagodze;

Odniesienie do podstawy programowej z historii:

XLVI. Wojna obronna Polski w 1939 r. Agresja Niemiec (1 września) i Związku Sowieckiego (17 września). Uczeń: 3) charakteryzuje etapy wojny obronnej, podaje przykłady bohaterstwa obrońców, uwzględniając żołnierzy i ludność cywilną oraz zbrodni wojennych dokonanych przez agresorów, z uwzględnieniem własnego regionu; XLIX. Niemiecka polityka eksterminacji. Uczeń: 1) przedstawia ideologiczne podstawy eksterminacji Żydów oraz innych grup etnicznych i społecznych przez Niemcy hitlerowskie; 2) charakteryzuje etapy eksterminacji Żydów (dyskryminacja, stygmatyzacja, izolacja, zagłada); XLIX. Niemiecka polityka eksterminacji. Uczeń: 1) wyjaśnia religijne, kulturowe i polityczne korzenie rasizmu i antysemityzmu oraz ich związek z hasłami naukowości, nowoczesności i postępu;

Poziom:

szkoła średnia

Liczba godzin lekcyjnych:

2 lub 3 w zależności od lokalizacji szkoły (spacer edukacyjny)

Przebieg zajęć:

1. Nauczyciel razem z uczniami udaje się na miejsce, gdzie dziś znajduje się pomnik po spalonej Wielkiej Synagodze. Następnie krótko podaje najważniejsze wydarzenia historyczne związane z II wojną światową:

- 1 września 1939 r. Niemcy napadają na Polskę;
- 5 września 1939 r. Niemcy zajęli Białystok;
- 17 września 1939 r. ZSRR napada na Polskę;
- 22 września 1939 r. Armia Czerwona wkroczyła do Białegostoku;
- 22 czerwca 1941 r. rozpoczęła się wojna niemiecko- radziecka;
- 27 czerwca 1941 r. Niemcy kolejny raz wkroczyli do Białegostoku.

Uczniowie słuchając zwracają uwagę na miejsce, informacje i zdjęcie nieistniejącej Wielkiej Synagogi.

2. Następnie nauczyciel rozdaje uczniom pytania i informuje, że wysłuchają relacji Szymona Datnera o wydarzeniach z czerwca 1941 r. (Szymon Datner, Walka i zagłada białostockiego getta, na podstawie artykułu Przemysława Batorskiego „Czarny piątek”. Masakra Żydów w Białymstoku) <https://www.jhi.pl/artykuly/czarny-piatek-80-rocznica-masakry-zydow-w-bialymstoku,512>, na podstawie których mają uzupełnić informacje.

„Wydarzenia, jakie następowały po sobie w Białymstoku po wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej, podzielały na Żydów białostockich jak uderzenie maczugą po głowie. Niemcy wkraczają 27 czerwca (w piątek) do miasta i „debiutują”, paląc żywcem w wielkiej synagodze 800–1000 Żydów mężczyzn i chłopców, paląc Szulhojf (dzielnica wokół wielkiej synagogi) i rozstrzelując w masowych egzekucjach ulicznych drugi tysiąc. W ów fatalny rano piątkowy skoncentrowała się na Siennym Rynku (u wylotu ulicy Mazowieckiej) większa jednostka zmotoryzowana, a Niemcy zakasawszy rękawy, zaczęli pić na umór, aby w kilka chwil potem obsadzić Szulhojf.

Rzeź rozpoczęła się o godzinie 8 rano. Niemcy, podzieleni na małe oddziały, uzbrojeni w pistolety automatyczne i granaty ręczne, rozpoczęli polowanie na Żydów w ciasnych i krętych uliczkach wokół wielkiej synagogi. Na ulicy rozgrywały się dantejskie sceny, z domów wyprowadzano Żydów, ustawiano pod murem i rozstrzeliwano. Zewsząd prowadzono grupki nieszczęśliwców w kierunku wielkiej synagogi, która płonęła wielkim ogniem i z której dobywały się przeraźliwe krzyki. Niemcy zmuszali swe ofiary, by kolejno wpychali jeden drugiego do płonącej świątyni; opornych rozstrzeliwali, a trupy wrzucali do wnętrza. Wkrótce płonęła cała dzielnica wokół synagogi. Żołnierze wrzucali granaty ręczne do domów, które będąc przeważnie drewniane, zapalały się z łatwością.

Morze płomieni, które ogarnęło cały Szulhojf, rozlało się po ulicy Legionowej, Suraskiej i Rynku Kościuszki. Do późnego popołudnia wleczono Żydów do płonącej synagogi, strzelano na ulicach i w domach. Huk wybuchających granatów mieszał się z wystrzałami pistoletów, wyciem pijanej tłuszczy niemieckiej i rozpaczliwymi krzykami mordowanych ofiar. Wobec kobiet byli Niemcy „rycerscy”, tzn. z reguły nie zabijali ich, a tylko biciem i krzykiem zmuszali do szybkiego opuszczenia płonącej dzielnicy, zabijając przedtem w ich oczach mężów, braci, synów i ojców. W jednym wypadku posunęli swą kurtuazję bardzo daleko: Ida Lewitańska (z domu Krywiatycka), która będąc w ósmym miesiącu ciąży, uciekła z piekła Szulhojfu wraz z kilkoma kobietami i mężczyznami, natknęła się na Niemców, którzy pod murem domu Miodówka na Legionowej 9, w ich oczach rozstrzelali 200 Żydów; starszy Niemiec, zauważywszy stan Idy, puścił ich wolno.

Synagoga płonęła kilka dni. Godny zanotowania fakt wydarzył się tego „czarnego piątku” u Żydów białostockich. Korzystając z chwilowej nieuwagi Niemców, otworzył dozorca bożnicy, Polak nieznanego nazwiska, okienko w tylnej ścianie synagogi, przez które wymknęło się kilkunastu Żydów. Wśród uratowanych znalazł się Pejsach Frajnd szwagier w/w Lewitańskiej; Frajnd zginął kilka dni później, jako jeden z „czwartkowych” [”di donersztike” — tak określano ofiary, które zginęły 3 VII 1941 roku (około 300 osób)]. W płomieniach wielkiej synagogi zginęli między innymi znany powszechnie w Białymstoku dr Kacowski, aptekarz nazwiskiem Polak (kulawy), znany szachista Zabłudowski i popularny „badchen” Alter Sztajnberg.

Pokłosie „czarnego piątku”: około dwu tysięcy zabitych, spalona dzielnica Szulhoff z ulicami: Chazanowicza, Szkolna, Ciemna, Głucha, Stolarska, Zamojska, Suraska, Sucha, Miodowa, Śledziowa, Brzozowa, Bóżnicza, Wersalska, Ordynacka; mocno ucierpiała ulica Legionowa, Rybny Rynek i Rynek Kościuszki.”

Pytania do pracy indywidualnej:

- I. Dlaczego Niemcy po wkroczeniu do Białegostoku rozpoczęli atak na ludność żydowską?
- II. Jaką datę możemy uznać za początek Zagłady ludności żydowskiej?
- III. Ile osób zginęło w Wielkiej Synagodze?
- IV. Czy oprócz osób, które zginęły w Wielkiej Synagodze, Niemcy dokonali innych mordów na ludności żydowskiej?
- V. Czy jakieś osoby uratowały się z Wielkiej Synagogi?
- VI. Co pozostało po spaleniu Wielkiej Synagogi?

Odpowiedzi:

- I. Wynikało to z antysemityzmu i wielkiej nienawiści do Żydów, których Hitler uważał za rasę podludzi.
 - II. 27 czerwca 1941 r.
 - III. Około 800 osób
 - IV. Tak. Spalili całą dzielnicę i zginęło blisko 2000 osób.
 - V. Tak. Według relacji było to kilkunastu Żydów.
 - VI. Pozostały ruiny spalonej synagogi, a dziś znajduje się w tym miejscu pomnik- kopuła synagogi.
3. Na koniec uczniowie tworzą historię wydarzeń z 1941 r., czyli storytelling (każdy uczeń kolejno mówi/ opowiada jedno zdanie), które buduje całą historię wydarzeń mających miejsce w Białymstoku w czasie II wojny światowej.

Można rozpocząć od zdania:

W Białymstoku Żydzi posiadali synagogę, gdzie się modlili, ale...

ŻYDOWSCY ARTYŚCI - KOPIŚCI Z BIAŁOSTOCKIEGO GETTA.

Cel lekcji:

zapoznanie z historią kopistów białostockiego getta; praca z grafikami Izaaka Celnikiera i próba odpowiedzi na pytanie, czy istnieje granica, gdzie kończy się człowieczeństwo;

Odniesienie do podstawy programowej:

XLVI. Wojna obronna Polski w 1939 r. Agresja Niemiec (1 września) i Związku Sowieckiego (17 września). Uczeń: 3) charakteryzuje etapy wojny obronnej, podaje przykłady bohaterstwa obrońców, uwzględniając żołnierzy i ludność cywilną oraz zbrodni wojennych dokonanych przez agresorów, z uwzględnieniem własnego regionu; XLIX. Niemiecka polityka eksterminacji. Uczeń: 1) przedstawia ideologiczne podstawy eksterminacji Żydów oraz innych grup etnicznych i społecznych przez Niemcy hitlerowskie; 2) charakteryzuje etapy eksterminacji Żydów (dyskryminacja, stygmatyzacja, izolacja, zagłada); XLIX. Niemiecka polityka eksterminacji. Uczeń: 1) wyjaśnia religijne, kulturowe i polityczne korzenie rasizmu i antysemityzmu oraz ich związek z hasłami naukowości, nowoczesności i postępu;

Poziom:

szkoła średnia

Liczba godzin lekcyjnych:

1 lub 2 (zajęcia w szkole)

Przebieg zajęć:

1. Nauczyciel rozdaje uczniom małe żółte karteczki, na których uczniowie zapisują skojarzenia związane z pojęciem: kopiści (burza mózgów). Następnie nauczyciel umieszcza je na tablicy i odczytuje kilka przykładowych. Nie wyjaśnia, ale informuje uczniów, że w trakcie zajęć uzyskają wyjaśnienie pojęcia.
2. Nauczyciel informuje uczniów, że teraz obejrzą film Moniki Stpiczyńskiej i Bartosza Tryzny „Kopiści” ze strony: <https://kopisci.org.pl>, na podstawie którego mają odpowiedzieć na pytanie, kim byli kopiści.
3. Po obejrzeniu filmu krótko na podstawie informacji ze strony: <https://kopisci.org.pl> nauczyciel podsumowuje wiadomości i podaje nazwiska kopistów z białostockiego getta.
4. Nauczyciel dzieli klasę na 5 grup i rozdaje uczniom wydrukowane grafiki Izaaka Celnikiera ze strony Muzeum POLIN <https://www.polin.pl/pl/aktualnosc/2013/07/01/grafiki-izaaka-celnikiera>

Izaak Celnikier, grafiki z cyklu „Wryte w pamięci”

— Śmierć Janusza Korczaka —

— Przybycie do Sachsenhausen (luty 1945 r.) —

— Masakra z 16 sierpnia 1943 r. —

— Powrót torturowanych —

— Dzień selekcji —

GETTO W BIAŁYMSTOKU I JEGO LIKWIDACJA.

Cel lekcji:

zapoznanie z najważniejszymi informacjami dotyczącymi getta białostockiego, jego likwidacji i powstania w tym getcie

Odniesienie do podstawy programowej z historii:

XLIX. Niemiecka polityka eksterminacji. Uczeń: 2) charakteryzuje etapy eksterminacji Żydów (dyskryminacja, stygmatyzacja, izolacja, zagłada); 4) opisuje postawy ludności żydowskiej wobec Holokaustu, z uwzględnieniem powstania w getcie warszawskim.

Poziom:

szkoła średnia

Liczba godzin lekcyjnych:

3 lub 4 (spacer historyczny)

Przebieg zajęć:

1. Lekcja odbędzie się w formie spaceru historycznego. Podczas zajęć uczniowie wraz z nauczycielami odwiedzą cztery „przystanki”:

- wały przy kościele św. Rocha, skąd jest dobry widok, na tę część miasta, gdzie znajdowało się getto żydowskie,
- skrzyżowanie ulic Lipowej i Malmeda, gdzie znajdowała się jedna z bram do getta,
- tablica upamiętniająca Icchoka Malmeda przy ul. Malmeda 10,
- plac Mordechaja Tenenbauma (przywódcy powstania w getcie białostockim), gdzie znajdował się cmentarz żydowski w getcie

Nauczyciel wytłumaczy uczniom, co to za miejsca, po przybyciu na każde z nich.

2. Jeszcze przed rozpoczęciem zajęć, w klasie, ewentualnie na pierwszym „przystanku” uczniowie losują pytania (w zależności od liczebności grupy i zaawansowania jej członków po jednym bądź więcej).

3. Na każdym „przystanku” nauczyciel wskazuje jedną osobę z klasy, która przeczyta przypisany do danego „przystanku” tekst źródłowy załączony do scenariusza. Przed spacerem historycznym bądź na pierwszym „przystanku” nauczyciel wyjaśnia uczniom, że autorem trzech pierwszych fragmentów jest Dawid Szpiro, i w skrócie podaje najważniejsze informacje o nim:

- był Żydem z Supraśla;

- w chwili wybuchu wojny miał 18 lat;
- po wybudowaniu getta, wciąż mieszkał w Supraślu; do getta przeniósł się później;
- ostatnią informację w dzienniku zapisał w lipcu 1943 r. przed sierpniową likwidacją.

Z tego ostatniego powodu czwarty tekst źródłowy będzie pochodził od innego naocznego świadka wydarzeń – Rafaela Rajznera.

4. Uczniowie wysłuchają każdego tekstu, gdyż w nich kryją się odpowiedzi na wylosowane przez nich pytania. Po zakończeniu spaceru, najlepiej już w klasie, nauczyciel sprawdzi czy uczniom udało się wychwycić te odpowiedzi.

I Tekst źródłowy – fragmenty dziennika Dawida Szpiiry

do odczytania na wałach przy kościele św. Rocha

21 lipca 1941 r.[...] Ostatnio zaprowadzono u nas tzw. „żółte łaty” dla Żydów. Doszło do tego drogą ewolucji. Najpierw wprowadzono żółte kawałki płótna na prawym ramieniu, po kilku dniach: białe opaski z żółtą gwiazdą sjońską, a ostatnio duże „łaty” w kształcie gwiazdy sjońskiej, noszonych jedna na prawej piersi, a druga na plecach. Ma to być oznaka hańby! Ja natomiast nic w tem hańbiącego nie widzę, czy to ma być hańbą, że jestem Żydem? Czy ja kogoś zabiłem, czy okradłem?

17 sierpień [...] Nagonka na Żydów jest straszna. Biją nas nie tylko fizycznie, ale i moralnie. Jesteśmy poniżani, w czym i jak tylko mogą. Znęcają się nad nami na każdym kroku, szykanują wszędzie. Dzięki Niemcom stałem się, zdaje się, komunistą. Proszę Boga o powrót władzy Radzieckiej. Tam ja byłem chociaż pewny jutrzejszego dnia, tu zaś nie jestem pewnym godziny. Ostatnio krążące pogłoski sprawdziły się 1 sierpnia 41. Zostało stworzone w Białymstoku (XX wiek – kultura) Ghetto dla Żydów. W skład Ghetta wchodzi następujące ulice: Kupiecka, Jurowiecka, Polna, Częstochowska, Białostoczańska, Szlachecka, Różańska, Fabryczna, Ciepła, Smolna, Nowogródzka, Chmielna, Czysta, Żytnia i Żabia, na którą też przeniesiono cmentarz żydowski. Nawet umarłym nie dają dobrego miejsca spoczynku. Cała ta dzielnica została otoczona płotem 3 m wysokości i drutem kolczastym. Została też stworzona nowa instytucja - „Judenrat” - mniej więcej coś w rodzaju dawnej Gminy Żydowskiej, która ma za zadanie pośredniczenia między Niemcami a Żydami. Żydzi zostali oficjalnie wyłączeni spod prawa. Ostatni dzień przed zamknięciem bram Ghetta byłem w B-stoku. Widok był straszny. Tysiące ludzi bitych i kopanych z marnymi tłumokami na plecach leciało po ulicach miasta. Żydzi byli wszędzie bici niemiłosiernie przez Niemców i Polaków podjudzanych przez Niemców. Po ulicach przyszłego „Ghetta” krążyły bojówki Polsko-Niemieckie, bijąc niemiłosiernie każdego napotkanego człowieka; bez różnicy mężczyznę, kobietę czy dziecko².

1 Dawid Szpiro, Pamiętnik/Diary, Białystok 2021, s. 62.

2 Tamże, s. 64n.

II Tekst źródłowy – fragmenty dziennika Dawida Szpiry

do odczytania w byłej bramie getta (skrzyżowanie Lipowej i Malmeda)

3 września [1941] Ostatnio ciocia Fryda była w B-stoku w Ghetcie i powiada, że tam jest znowu nie tak strasznie. Wszyscy wchodzą i wychodzą poza Ghetto do pracy, a będąc w mieście kupują i sprzedają różne rzeczy[...]³.

7 stycznia 1942 [...] Przejście przez bramę sprawia wrażenie jakby przejście przez jaką granicę państwową. Inna atmosfera i inne życie. Nie widać bandyckich twarzy policji niemieckiej, ani żołnierzy. Ruch duży. Wszystko tętni niezdrowym rytmem życia. Zaraz przy wejściu spotkałem mojego dawnego kolegę Lusika Dojlidzkiego, który jest obecnie milicjantem żydowskim (Jüdischer Ordnungsdienst). Umundurowani są oni w czapki granatowe z zielonym otokiem, na którym widnieje powyższy napis. Na lewym przedramieniu noszą zielone opaski z takim samym napisem i numerem ewidencyjnym. Ghetto posiada również własną straż ogniową (Jüdischer Feuerwehr), a Judenrat zamienił się w instytucję rządową na terenie Ghetta. Z rozmowy z Lusikiem D. dowiedziałem się, że prawie wszyscy moi znajomi pracują w milicji lub straży ogniowej. Tak, jak i wszędzie, żyje się tu ze sprzedaży swych rzeczy, a tylko nieliczna garstka zarabia na życie. Są to przeważnie członkowie Judenratu lub szmuglerzy, którzy z narażeniem własnego życia szmuglują żywność do „dzielnicy Żydowskiej”, czem zarabiają na życie. [...] Chciałbym mieszkać w B-stoku razem ze wszystkimi. Człowiek czuje się tu lepiej i swobodniej, chociaż życie jest 3 razy droższe⁴.

12 czerwiec [...] Ostatnio jest nowa pogłoska straszna i fantastyczna, że nie mogę w nią uwierzyć. Niemcy zbudowali podobno w Treblinkach koło Małkini „fabrykę śmierci”. Wozi się tam Żydów i innych „wrogów narodu niemieckiego”, gdzie są zabijani za pomocą gazu, a ciała ich spala na proch, który rozwozi się na pola jako nawóz sztuczny. Pierwsze partie materiału ludzkiego już tam podobno poszły⁵.

24 grudnia [...] Głód tu u nas duży, kg chleba kosztuje 10 R.M.[marek niemieckich], co się różni 100 rublom lub 100 zł. Drewno i węgiel kupuje się na kilogramy. Kg kosztuje 1 R.M.⁶.

III Tekst źródłowy – fragmenty dziennika Dawida Szpiry

do odczytania przy tablicy upamiętniającej Icchoka Malmeda przy ul. Malmeda 10

Akcja się rozpoczęła!

Akcja polowania ludzi na ludzi rozpoczęła się o godz. 4 rano! A jednak pogłoski się potwierdziły. Dzień dzisiejszy, który przeżywałem jest jednym koszmarnym snem. Wydaje mi się nieprawdopodobnym, że bym mógł coś podobnego przeżyć.

3 Tamże, s. 65.

4 Tamże, s. 70-74.

5 Tamże, s. 77.

6 Tamże, s. 89.

O godz. 12 w nocy z dnia 4 na 5 lutego została zmobilizowana cała milicja i nim [milicjantom] zostało oficjalnie zapowiedziane w formie rozkazu K.G. [Komendy Głównej], że 5 lutego [1943 roku] o godz. 4 rano rozpocznie się akcja „ewakuacyjna” ludności żydowskiej [do obozu zagłady]. Akcja ta rozpocznie się z ulicy Poleskiej i Białostoczańskiej, a kto się nie stawi na służbę, zostanie wraz z rodziną ewakuowany [...]”⁷.

[12 lutego] akcja skończyła się naprawdę. [...]Do dzisiejszego dnia są następujące dane, co do ofiar tzw. „akcji”. Jest 12.000 osób ewakuowanych na mydło „RIF” [Rein Jüdisches Fett – czysty żydowski tłuszcz] do Treblinek, tak że należy liczyć się z ich śmiercią. Tylko nieliczne jednostki może się uratują skacząc z pociągu. Dodatkowo jest 1.800 osób zabitych na miejscu przez Niemców, bądź też umarłych w schronach z głodu i chłodu oraz 1.000 osób rannych i chorych, którzy znajdują się w naszych szpitalach. Razem 14.800 ludzi.

Jak na tygodniowe „polowanie na ludzi”, to wyniki nawet bardzo dobre. Będą się mieli Niemcy czym szczyścić po wojnie, którą na pewno przegrają⁸.

[...] Jak się okazuje, [podczas akcji lutowej] zabito jednego Niemca, a drugiego obłano kwasem solnym. Z tego też powodu rozstrzelano 100 osób, w ogóle strzelano do każdego, kogo się tylko widziało. Milicję żydowską tylko traktowano jako tako[...]”⁹. Niemca zabił niejaki Małmed [Icchok Malmed]. „Gestapo” dało ultimatum, że jeżeli w ciągu 24 godz. nie znajdzie się go, wszyscy Żydzi zostaną wywiezieni [...]”¹⁰. [...] [8 lutego] powiesili Małmeda. Przed egzekucją Małmed powiedział im w oczy, że tę wojnę przegrają i jeszcze oni, i ich dzieci, i żony będą tak samo wyglądali jak teraz Żydzi. Cześć jego pamięci! On jeden uratował honor Żydów białostockich i zginął jak bohater, wołąc śmierć niż zgubę wszystkich 40.000 Żydów białostockich [...]”¹¹.

IV tekst źródłowy – fragmenty wspomnień Rafaela Rajznera

do odczytania na placu Mordechaja Tenenbauma

W niedzielę o 2 w nocy z 15 na 16 sierpnia 1943 roku Żydów mieszkających niedaleko ogrodzenia getta obudził przerażający odgłos maszerujących w ich kierunku mnóstwa podkutych butów. Wieść ta rozeszła się po getcie w ciągu kilku minut. Wybuchła straszna panika, po ciemnych jeszcze ulicach rozbiegło się blisko 40 tysięcy zdezorientowanych Żydów. „Czy to już na pewno koniec?” [...] Nikt nie znał odpowiedzi”¹².

Na 9 rano w wyznaczonych punktach rozkazano zebrać się Żydom [...]”¹³.

Ogień z broni maszynowej posłużył jako sygnał. 700 nazistów w pełnym rynsztunku weszło do getta od strony ulicy Jurowieckiej, za nimi podążały czołgi. Tym

7 Tamże, s. 97.

8 Tamże, s. 109.

9 Tamże, s. 99n.

10 Tamże, s. 101.

11 Tamże, s. 105.

12 Rafael Rajzner, Henry R. Lew, Losy Nieopowiedziane. Zagłada Żydów Białostockich 1939-1945, Warszawa 2013, s. 146.

13 Tamże, s. 147.

razem większość morderców nie była nawet Niemcami. Byli to Ukraińcy i Białorusini. Część młodych bojowników żydowskich postanowiła stawić im opór. Mimo przytłaczającej przewagi nazistów ci młodzi bohaterowie zdołali ostrzelać napastników i obrzucić czołgi granatami ręcznymi [...]»¹⁴.

Naziści do okrutnej i barbarzyńskiej likwidacji białostockich Żydów użyli 3 tysięcy morderców uzbrojonych w ciężką broń. W granicach getta znalazło się 700 ukraińskich i białoruskich kolaborantów. Następny tysiąc stał w odwodzie pod ogrodzeniem. Kolejny ich tysiąc czekał już na ofiary, które miał przetransportować do komór gazowych¹⁵.

Czwartego dnia [20 sierpnia] w południe naziści przypuścili szturm na podziemny bunkier ruchu oporu przy ulicy Chmielnej pod numerem 1. [...] Nastąpił ciągły ostrzał z karabinów, nagłe serie z broni maszynowej i wybuchy granatów, którymi obrzucono cały teren. Bitwa dobiegła końca, zanim się na dobre zaczęła¹⁶.

[...] Kolejnym zadaniem gestapo było wymontowanie wyposażenia z fabryk. W tym celu oszczędzono pewną liczbę żydowskich robotników przymusowych. Mieli oni rozpocząć pracę następnego dnia, tj. w czwartek 19 sierpnia 1943 roku. Pierwszym ich zadaniem było wykonanie ogrodzenia wokół budynku TOZ [Towarzystwa Ochrony Zdrowia przy ul. Fabrycznej 27] i kilku przyległych domów. Mieli wracać do tego mini-getta na noc po dniu spędzonym na opróżnianiu fabryk¹⁷. [...] Nowe małe getto rozciągało się wokół budynku TOZ, zostało ukończone piątego dnia akcji [21 sierpnia]. Przebywający tam Żydzi znajdowali się pod jako taką ochroną gestapo¹⁸.

[...] Pod koniec trzeciego tygodnia [8 września] małe getto zostało zlikwidowane¹⁹.

Pytania:

1. Jakie oznaczenia kazano nosić Żydom pod niemiecką okupacją?
2. Jak zmienił się pod niemiecką okupacją stosunek Dawida Szpiry do wcześniejszych rządów sowieckich w Białymstoku?
3. Wymień co najmniej trzy ulice wchodzące w skład getta.
4. W jaki sposób oddzielono getto od reszty miasta?
5. Co to był Judenrat? Jakie były jego zadania, jakie funkcje sprawował?
6. Jaki był udział Polaków w wydarzeniach na terenie getta na ostatni moment przed zamknięciem jego bram?
7. W jakich sytuacjach Niemcy pozwalali Żydom opuszczać getto?
8. Jak wyglądało umundurowanie milicjanta żydowskiego?
9. Czy porządku w getcie pilnowały jednostki niemieckie?
10. Jakie żydowskie służby mundurowe istniały na terenie getta?

14 Tamże, s. 149.

15 Tamże, s. 150.

16 Tamże, s. 172.

17 Tamże, s. 167.

18 Tamże, s. 175.

19 Tamże, s. 184.

11. O jakich wadach życia w getcie mówi Dawid Szpiro?
12. Jakie zalety życia w getcie wymienia Dawid Szpiro?
13. Jak wyglądały ceny w getcie w porównaniu z cenami po stronie aryjskiej (czyli poza gettem)?
14. Z czego utrzymywali się mieszkańcy getta?
15. Do jakich wniosków dochodzi Dawid Szpiro porównując życie Żydów w getcie z życiem własnym, czyli Żyda mieszkającego poza gettem (w jego przypadku – w Supraślu)?
16. Jak Dawid Szpiro oceniał dochodzące do niego informacje o powstaniu obozu śmierci w Treblince?
17. Podaj dzienną datę oraz godzinę rozpoczęcia akcji lutowej, czyli pierwszej akcji likwidacyjnej getta.
18. Gdzie „ewakuowano” tak naprawdę Żydów w czasie akcji lutowej? Jaki czekał ich tam los?
19. Co według Dawida Szpiro robiono z ciałami zabitych Żydów w Treblince?
20. Jak Dawid Szpiro ocenia straty w mieszkańcach getta po akcji lutowej?
21. Czego dokonał Icchock Malmeda?
22. Jaki los spotkał Icchoka Malmeda?
23. Jak Dawid Szpiro oceniał czyn Icchocka Malmeda?
24. Jakie były ostatnie słowa Malmeda? Do kogo je skierował?
25. Podaj dokładną datę i godzinę sierpniowej akcji likwidacyjnej getta.
26. Ile było Żydów w getcie w chwili rozpoczęcia sierpniowej likwidacji getta?
27. Ilu żołnierzy nazistowskich brało udział w likwidacji getta? Jakiej byli narodowości?
28. Jakie rodzaje broni według Rafaela Rajzmana były w posiadaniu nazistów likwidujących getto?
29. Od strony której ulicy weszli naziści likwidujący getto?
30. Co Rafael Rajzman mówi na temat wieku i liczebności powstańców getta białostockiego?
31. Gdzie znajdował się zdobyty 20 sierpnia przez Niemców bunkier, który był ostatnim punktem oporu powstańców żydowskich?
32. Jak powstało małe getto? Do czego było potrzebne Niemcom?
33. Gdzie znajdowało się małe getto?
34. Jak długo przetrwało małe getto?

Odpowiedzi:

1. Najpierw Żydzi musieli nosić na prawym ramieniu żółte kawałki płótna. Później białe opaski z żółtą Gwiazdą Dawida. Wreszcie Niemcy zmusili Żydów do noszenia dwóch oznaczeń Gwiazdy Dawida: jedną na plecach, drugą na przedzie.
2. Pod wpływem trudów okupacji niemieckiej Dawid Szpiro zaczął pragnąć powrotu władzy radzieckiej. Stwierdził nawet ironicznie, że stał się komunistą.
3. Np. Jurowiecka, Czysta, Chmielna.
4. Getto otoczono ogrodzeniem o wysokości 3m i drutem kolczastym.

5. Judenrat miał za zadanie pośredniczyć między Żydami z getta, a władzą niemiecką. Stał się na terenie getta czymś w rodzaju rządu.
6. Na ostatni moment przed zamknięciem bram do getta, na jego terenie doszło do napaści na ludność niemiecką, w której poza Niemcami brali również udział Polacy. Wspólnie z Niemcami tworzyli oni bojówki, które były Żydów. Dawid Szpiro wskazuje, że Niemcy podjudzali Polaków do uczestnictwa w fali przemocy.
7. Opuszczanie getta było możliwe, jeśli jego mieszkaniec pracował poza jego terenem.
8. Umundurowanie milicjanta żydowskiego obejmowało granatową czapkę z zielonym otokiem z napisem. Na lewym przedramieniu nosili zielone opaski, również z napisem Jüdischer Ordnungsdienst i numerem ewidencyjnym.
9. Nie, Niemcy pozostawili utrzymywanie porządku w getcie Judenratowi i milicji żydowskiej.
10. Getto posiadało własną milicję i straż ogniową.
11. Dawid Szpiro skarżył się na drożyznę w getcie (3 razy wyższe ceny niż po stronie aryjskiej) oraz na panujący głód.
12. Dawid Szpiro uważał, że w getcie panuje większa swoboda. Było to spowodowane tym, że na terenie getta nie było Niemców, do których czuł on nienawiść. Pilnowanie porządku powierzono służbom żydowskim. Poza tym w getcie mieszkali jego przyjaciele, co stanowiło dodatkowy atut. Istniała także możliwość opuszczania getta w celu udania się do pracy. Dawid Szpiro podkreślał te zalety w momencie, kiedy jeszcze nie było wiadomo jak tragiczny los spotka mieszkańców getta.
13. Dawid Szpiro ocenia ceny w getcie na 3 razy wyższe od tych po stronie aryjskiej.
14. Mieszkańcy getta mogli być zatrudnieni w instytucjach takich jak Judenrat. Pozostali jednak, aby przeżyć musieli wyprzedawać swój majątek. Istniała też możliwość zarobku nielegalnego – szmuglowanie żywności do getta. Groziły jednak za to surowe kary w przypadku odkrycia takiej działalności.
15. Początkowo dla Dawida Szpiiry duże znaczenie miała większa swoboda panująca w getcie i brak Niemców. Zauważał, że ceny w getcie są wyższe, niż na zewnątrz, mimo to jednak uważał, że i tak lepiej żyć w getcie. Mieszkańcy getta, aby się utrzymać musieli sprzedawać rzeczy osobiste, ale taka konieczność zachodziła także poza gettem. Paradoksalnie bardziej atrakcyjne mogło wydawać się na początku życie w dzielnicy zamkniętej niż poza nią. Dopiero potem okazało się jak straszny los czekał Żydów z getta.
16. Dawid Szpiro nazywał informacje o obozie zagłady w Treblince strasznymi i fantastycznymi. Nie dowierzał im zupełnie, ale też nie wykluczał ich prawdziwości.
17. 5 lutego 1943 r., 4.00 nad ranem.
18. Żydów przewożono do obozu zagłady w Treblince. Byli tam uśmierceni w komorach śmierci.
19. Dawid Szpiro przekazuje pogłoski, że popioły zamordowanych w Treblince Żydów używano w charakterze nawozu. Innym razem podaje, że tłuszcz z ciał zabitych był przerabiany na mydło.
20. Dawid Szpiro ocenił, że do Treblinki wywieziono 12 tys. Żydów. Założył, że być może pojedynczym osobom udało się uciec z pociągu, ale nie miał złudzeń, aby była to duża liczba osób. Zdaniem Szpiiry 1800 osób zabito w getcie podczas samego wyłapywania Żydów. Do tego tragicznego bilansu Szpiro dodał 1000 osób rannych, którzy trafili do szpitali w dzielnicy zamkniętej.

21. Malmed oblał kwasem twarz jednego z Niemców podczas akcji lutowej. Nie został rozpoznany, dlatego naziści wystosowali zarządali, by sprawca zgłosił się w ciągu doby, inaczej zagrożono wywózką wszystkich Żydów z getta. Wobec tego, Malmed sam się zgłosił.
22. Malmeda za jego czyn ukarano śmiercią przez powieszenie.
23. Dawid Szpiro nazwał Malmeda bohaterem, który obronił honor wszystkich Żydów z getta.
24. Malmed zapowiedział Niemcom, że przegrają wojnę, a ich rodziny spotka ten sam los, który ci zgotowali Żydom.
25. 16 sierpnia, 9.00 rano.
26. W chwili rozpoczęcia likwidacji getta, miało znajdować się tam 40 tysięcy Żydów.
27. Liczebność sił nazistowskich użytych do likwidacji getta wynosiła 3 tysiące osób. Wśród nich, oprócz Niemców było 700 Ukraińskich i Białoruskich.
28. Rafael Rajzner wspomina o broni maszynowej i czołgach.
29. Od ulicy Jurowieckiej.
30. Rafael Rajzner podkreśla, że bojownicy żydowscy byli młodzi oraz, że było ich znacznie mniej niż atakujących.
31. Chodzi o bunkier przy ulicy Chmielnej 1.
32. Równocześnie z prowadzeniem akcji likwidacyjnej gestapo zarządziło, że należy wymontować maszyny z fabryk gettowych. Postanowiono w tym celu posłużyć się Żydami. Ci więc, którzy zostali zmuszeni przez nazistów do pracy, byli tym samym „chronieni” przed zagładą, jaka spotkała pozostałych Żydów. Zapewniono im miejsca do spania po wykonywanej w dzień pracy wokół budynku Towarzystwa Ochrony Zdrowia, który znajdował się na fabrycznej. Tam mieli sobie sami wybudować ogrodzenie, które miało ich chronić. Tak powstało małe getto.
33. Małe getto utworzono wokół budynku Towarzystwa Ochrony Zdrowia, ten zaś mieścił się przy ul. Fabrycznej 27.
34. Małe getto utworzono w dniach 19-21 sierpnia 1943 r., zlikwidowano zaś 8 września, kiedy jego mieszkańcy wymontowali sprzęt z fabryk dzielnicy żydowskiej i przestali być potrzebni.

Dofinansowano ze środków Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach programu "Patriotyzm Jutra"

Materiały zamieszczone na stronie dostępne na licencji: CC BY SA

